

EL BAGES ANTIC: UNA CENTURIACIÓ ROMANA A SANT FRUITÓS?

M^a Alba Bach
Jordi Piñero

La coneixença de la història antiga es recolza, com és sabut, en dues fonts d'informació: les de caire arqueològic i les de caire documental. Les primeres ens ofereixen restes materials dels nostres avantpassats, mentre les segones aporten unes dades força escadusseres i parcials (retalls d'antigues obres literàries i textos epigràfics) malauradament. És per això certament difícil intentar reconstruir la línia històrica d'aquells segles i més encara en zones, com la nostra, que no han estat especialment importants des d'un punt de mira geo-polític.

Així, doncs, és molt remarcable la tasca que han sabut portar a bon terme M. Alba Bach i Jordi Piñero i de la qual n'és una excel·lent mostra l'article que segueix a aquesta introducció. Ells han reunit i analitzat conjuntament totes les dades arqueològiques i escrites referents al Pla de Bages i han arribat a una interessant, per atrevida i suggestiva, hipòtesi que contempla la possibilitat d'una centuriació romana en les terres actualment bagenques. Caldrà tenir-la en compte i insistir la investigació en aquesta línia de cara a l'esdevenidor.

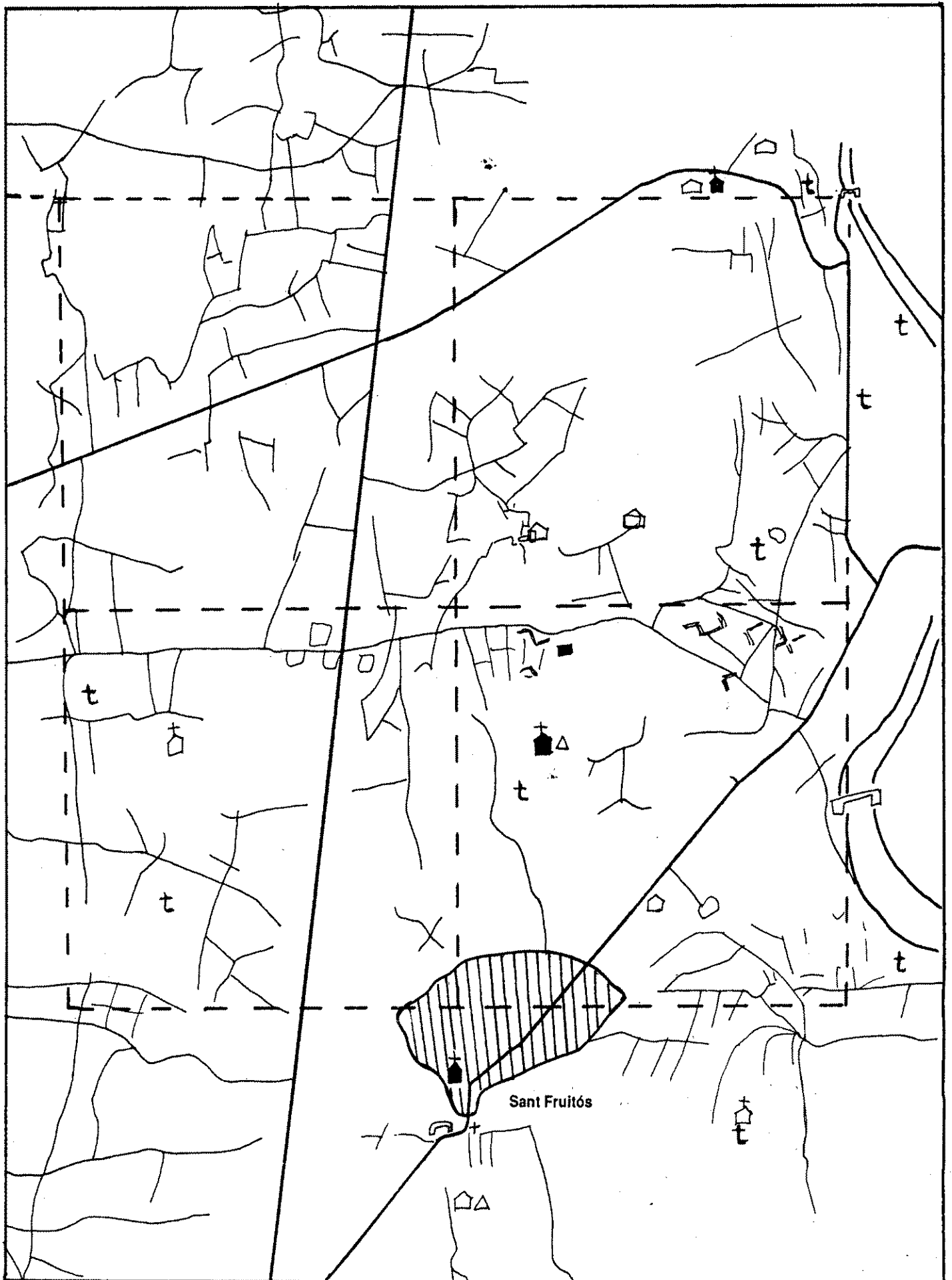
1.- UN ESTUDI SOBRE EL TERRITORI

Aquest article és una síntesi d'un treball més ampli sobre el territori de Manresa a l'antiguitat, on intentem d'esbrinar l'estructura organitzativa de les terres de Manresa i de les seves rodalies, principalment en època romana. Actualment podem constatar com els estudis sobre l'espai o sobre el territori estan de moda. Fins i tot en Història antiga han arribat els influxes d'aquesta passa, especialment impulsats per la Universitat de Besançon, que ja ha aconseguit molt bons resultats en aquest tipus d'estudis, sobre els quals nosaltres ens basem (1).

La metodologia del treball consisteix en reunir totes les dades possibles que puguin fer referència a l'objecte del treball: el territori en època antiga, procedents de diversos àmbits per després fusionar-les totes i provar d'interpretar-les, agrupar-les sobre un mapa, assistits de l'important ajut que dona la fotografia aèria, i intentar discernir la possible reminiscència de models romans d'organització de l'espai. I en aquest sentit els resultats han estat bons, per tal com ens ha semblat poder identificar un dels principals objectius d'aquest tipus d'investigacions: una centuriació -sistema d'organització del territori rústic mitjançant la partició en parcel·les regulars- a la meitat Nord del terme municipal de Sant Fruitós de Bages. Anem a veure què ens ha portat a formular aquesta hipòtesi.

-Distribució del poblament antic.

Abans que res podem repassar, a mode de recordatori, els principals jaciments arqueològics de la zona que ens interessen. Per un cantó tenim el Puig Cardener, on s'hi va trobar una petita necròpolis de tombes humils tardo-romanes, sobre el que abans havia estat un poblat ibèric. Tenim, per altra banda, certs indicis d'un possible poblament a la plana, al què es podria dir el pla de Bages, d'una forma restringida, en època romana: una vil·la excavada a Viladorris, les troballes de la Feliua (2), bastant abundants per tractar-se d'un jaciment superficial, que ens interessa sobretot per la seva situació al terme de Sant Fruitós, i a més, nombroses referències d'aquest poblament però poques de ben segures.



ZONA DE LA POSSIBLE CENTURIACIÓ SEGONS LA FOTOGRAFIA AÈRIA

Si ens fixéssim en el mapa on hem distribuït totes les dades que podien indicar o fer referència a un poblament antic, o als rastres que aquest comportava: dades arqueològiques, les esglésies més antigues (SS X, XI, XII), certs topònims, creus, citacions de vil·les antigues en els documents alt-medievals, i masies, podríem fer una divisió clara entre dos models de poblament ben diferenciats, almenys durant l'alta edat mitjana, representats més concretament pel Puig Cardener (Manresa) i la meitat Nord del terme de Sant Fruitós, a l'entorn d'on nosaltres situem la possible centuriació. A la zona de Manresa apareixen totes les dades centralitzades, agrupades sobre el Puig: tres esglésies, el pas d'una possible via romana indicat pel Pont Vell i el topònim de la Guia, moltes creus, etc. Seria un establiment de caràcter marcadament defensiu, seguint la tradició ibèrica, amb un castell i muralles en època alt-medieval -una de les places fortes de la Catalunya central, aprop de la marca-. Pel contrari, a la zona de Sant Fruitós les dades es troben disperses per tota l'àrea que nosaltres proposem com a centuriació, fins i tot en època medieval: esglésies -8-, torres de defensa, topònims, masies... El de Manresa seria un poblament concentrat (de guerra), mentre que el de Sant Fruitós, situat a la plana, seria molt més dispers (de temps de pau), aprofitant possiblement la infraestructura romano-visigòtica.

El conjunt arqueològic de Boades i la Torre del Breny, del que no hem parlat, formarien part, segurament, d'un altre bloc, d'una unitat territorial, si es vol, diferent.

- La Bakasis d'en Benet

De totes les interpretacions que s'han donat a les poques dades de què disposem, la més atrevida, però potser la més fonamentada, és la de l'historiador sallentí Albert Benet. Anem a fer-ne un esbós donat que les seves tesis es com-



Vestigi del camí St. Fruitós-St. Benet, travessant la carena. (Foto autors).

plement molt bé amb la nostra. Continuïtat de poblament al Puig Cardener o abandonament intermig en època romana és el punt sobre el que la historiografia manresana s'ha interrogat substancialment respecte l'època que tractem. Benet és dels que creu que el Puig Cardener va ser abandonat. Per a ell l'«Oppidum» ibèric del Puig seria la «Mentissam» de què ens parla Plini (26, 17, 2), el qual seria desocupat en una data inconcreta a partir del segle II a. C. Els indígenes baixaren a ocupar la plana, arribant a formar el que Benet a proposat com el municipi romà o la ciutat de Bakasis, segons una menció de Ptolomeu (3). No hi ha, però indicis d'una «ciutat» -propiament dita-, el que sí hi ha, en canvi, són indicis d'un suposat poblament dispers, en vil·les o d'altre tipus d'assentament rural. Benet dona notícia d'unes possibles vil·les romanes que apareixen en els documents alt-medievals -tretze en total- que són classificades de més a menys probables (4). Aquestes vil·les es troben escampades per tota la plana, concretament en la meitat Nord-Est del terme antic de Manresa -terme ben conegut, documentat ja l'any 978-. Per Benet Bakasis seria,

doncs, el nom d'una «ciutat» poblada per un tipus d'assentament rural dispers, una mena d'agrupació de vil·les. Aquesta Bakasis romana, segons ell, tindria una supervivència en el que els documents medievals anomenen «Campo Bagas», terme que apareix al segle X, decreix la seva utilització a l'XI, fins disoldre's per donar nom a la comarca, així com a esglésies, pobles o personatges: Sant Fruitós de Bages, Sant Benet de Bages. El nom de «Campo Bagas» s'utilitzava per circumscriure una sèrie de punts justament a la part Nord-Est de l'antic terme. Nosaltres fem notar, però, que la majoria d'aquestes citacions són de llocs situats més concretament a la meitat Nord del terme actual de Sant Fruitós: 3 vegades Claret, 9 Olzinelles, 9 Sant Iscle, 45 Pozol, 43 Sant Fruitós, 20 Montpeietà i 24 l'Angle. Els altres llocs que també són citats com a pertanyents al «Campo Bagas» però que no corresponen a l'àrea abans descrita són quatre, i només són citats 4, 6 i 7 vegades respectivament (5).

Finalment Bakasis seria abandonada i la població retornaria a l'antic Puig, més defensable. Benet situa aquest nou moviment al segle

Possible continuació del camí. Al fons, el monestir de Sant Benet. (Foto autors).



III d. C., amb la inestabilitat de les primeres invasions, no obstant cal recordar que les seqüeles d'aquestes invasions, s'estan minimitzant, actualment. Tot i així altres investigadors consideren que no es pot admetre un despoblament total del Puig Cardener durant l'alt imperi romà, i recolzen les seves afirmacions en l'estudi de les ceràmiques aparegudes amb les tombes de la necròpolis. Igualment en els sondetjos realitzats fa poc han aparegut estrats romans del segle I d. C.. De manera que la tesi d'en Benet hauria de ser matisada, en el sentit d'un poblament marginal durant l'alt imperi.

UNA POSSIBLE CENTURIACIÓ A SANT FRUITÓS

Segons Benet, Bakasis, o el que per ell ve a ser el mateix: el «Campo Bagas», es troba situada entre el Pont de Cabrianes, Sant Benet de Bages, Sant Joan i una mica més enllà de Santpedor, o sigui a la part Nord-oriental del terme antic de Manresa. Nosaltres creuríem que Bakasis es pot identi-

ficar amb la possible centuriació que hem localitzat a la meitat Nord del terme actual de Sant Fruitós de Bages, i per tant, reduiríem a aquesta zona el seu àmbit. El «Campo Bagas» seria un record difós d'aquesta àrea concreta i el seu immediat entorn -de fet, recordem que la gran majoria de llocs del «Campo Bagas» són aquí-. Després, s'aplicaria aquest terme extensivament a d'altres punts del Nord del terme de Manresa en contraposició a Manresa ciutat i les seves rodalies.

Una objecció que es pot fer a tota aquesta teoria és l'ambigüitat amb que es defineix l'estatut jurídic d'aquesta Bakasis: una «civita», un «municipium» dispers? Caldria saber si té sentit parlar d'un municipi romà format per una agrupació de vil·les o d'algun altre tipus d'assentament rural. En altres parts de l'imperi està comprovada aquesta pràctica (6); però, i al nostre país? En aquest aspecte seria convenient la comparació amb altres llocs que poguessin ser paral·lelitzables amb el nostre cas. El mateix Benet ho

fa. Amb els exemples dels «Campo Sagarrensi» i «Campo Barberano» (Prats de Rei i Barberà del Vallès respectivament). En aquests dos hi ha una utilització idèntica del terme «Campo» a la del Bages. Durant l'alta edat mitjana també s'empra per designar els «territoria» d'antigues «ciutats» romanes. Sigarra és ben testimoniada com a municipi, epigràficament, i Barberà conserva una gran quantitat de vestigis romans dispersos, que després es converteixen en «Campo» (7).

La confirmació de la centuriació donaria, per tant més sentit a la idea d'un municipi disseminat, sense cap nucli aglutinador, donat que podia existir una centuriació sense una ciutat. Seria un model d'organització del territori -que de moment és només una conjectura, per falta d'estudis similars- pensat per un poblament eminentment agrícola. No per un tipus d'explotació especialitzat ni de grans latifundis, sinó apte per al repartiment de terres als colons, més aviat d'extensió petita. Les propietats més grans, i inclús les vil·les mitjanes,

s'instal·larien fora, com ja hem vist amb la vil·la de Boades, o amb la majoria de les possibles vil·les situades per tota la plana.

- Una centuriació.

Una centuriació és una divisió del territori en centúries que els romans acostumaven a fer principalment per distribuir el terreny agrícola quan fundaven una nova ciutat. Una centúria és un quadrilàter perfectament regular que constava -teòricament- de cent parcel·les de dues joves (dues «iugueres»: 2 x 2 actus: 71 x 71 metres: 0.5 ha, o sigui dues vegades el que un parell de bous es considerava que podien llaurar en una jornada, aproximadament). Sobre la base dels dos carrers principals («cardo», i «decumanus, maximus») perpendiculars, que eren els dos eixos centrals, s'estructurava la divisió en centúries que formava una retícula quadriculada de camps, separats per camins periòdics. Aquest és el model teòric, segons el qual s'organitzava el territori per repartir en petits lots, i de que se n'han trobat exemples típics a la Campània i al Nord d'Àfrica. També se n'han trobat a la Gran Bretanya, on hi ha una gran tradició arqueològica, la qual cosa vol dir que les centuriacions van tenir una difusió més gran del que hom es pensa i que poden passar fàcilment inadvertides si no és amb una recerca intencionada.

- La fotografia aèria.

Per situar concretament les dades i tenir una visió general de l'àrea cal consultar la fotografia aèria. El mapa que incloum consta dels principals trets que s'observen en la fotografia, que corresponen indiscriminadament a camins, línies de camps o altres senyals, i no han estat copsades totes les línies, atès

que això hagués estat impossible i poc útil, sinó només aquelles que subjectivament ens semblaven més significatives amb la finalitat de trobar vestigis de la possible centuriació. Tampoc tots els camins o línies hi són amb tota la seva integritat, sinó que molts estan representats només parcialment, buscant els punts més importants. Per això és important confrontar la informació amb d'altres mapes, ja que s'aprecien notables contradiccions i inexactituds entre els diferents mapes i la fotografia, ja no només quant al traçat dels camins, sinó també en les seves proporcions, degudes, en part, a la distorsió dels mètodes utilitzats. La precisió, doncs, del mapa, és relativa. Caldrà verificar-ho amb tècniques més precises.

Hem assenyalat, en el mapa, els límits que hauria de tenir la centuriació, per donar una referència. El model clàssic prenia com a base la mesura de 20 x 20 actus per cada centúria, que es va fixar entre 706 i 710 metres (1 actus= 35.5 m.). Així, la plantilla de la nostra centuriació mediria 80 x 80 actus, això és 2.840 metres, i constaria de 16 centúries. El problema en aquest cas és que l'escala de la fotografia és aproximada (1: 15.000 més o menys) i les mesures les hem

hagut de fer adequades a la foto. Naturalment estan contrastades amb els mapes, i el marge de variació no és molt gran.

- Els indicis

Però ja és hora que exposem d'una vegada els indicis que ens autoritzen a parlar d'una centuriació. En una visió general, els límits de la plantila coincideixen, pel Nord, amb el límit actual del terme municipal de Sant Fruitós, que no és altre que el de l'antic terme de Manresa. I és precisament per aquest indret per on comença la primera descripció que en tenim. Per l'Est, el límit coincideix amb el peu de la lletra amb un bon tram de la carretera, que segueix l'itinerari, per sobre o paral·lela, per on devia passar el camí-límit oriental i, potser, la via, o en tot cas, el que sí és segur segons Benet, el camí medieval. La situació de la centuriació vindria determinada pel riu Llobregat -com també succeeix en altres centuriacions. En termes generals es pot apreciar una sensible conciliació entre els camins i la perpendicularitat de la possible retícula. Especialment hem de ressaltar el camí de les Oliveres, que seria un dels eixos de la centuriació dividint-la horitzontalment en dues meitats. Aquest camí es conserva en la



Camí de St. Fruitós a St. Benet. (Foto autors).

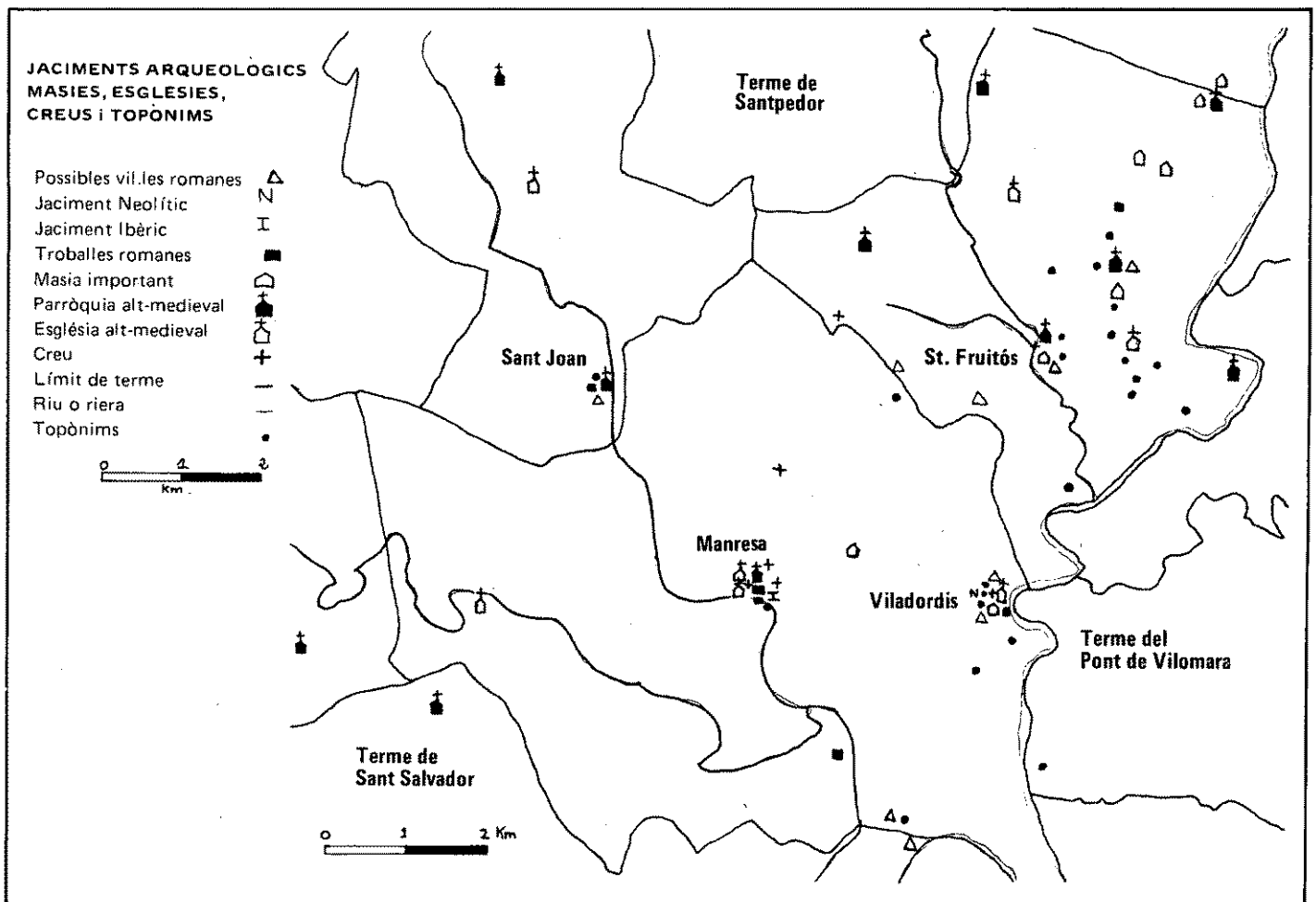
seva totalitat encara que una mica ondulant, i continua pel costat occidental, fins a Santpedor. Per la part oriental es torça, però podia seguir, antigament, per desembocar en un dels ponts o guals que creuaven el riu cap a Navarcles -on també s'hi han trobat restes antigues-. L'eix transversal, que representaria el «Cardo maximus», està més desfigurada. Però no així segons els mapes més vells. Segons el mapa d'en Benet que reconstrueix els camins alt-medievals, (8) l'encreuament i els dos camins estan sencers i perfectament perpendiculars. El mapa de l'exèrcit, sobre el que està basat l'anterior, representa encara bastant bé aquests camins, així com el del límit occidental. I també s'hi observa una marcada tendència radial dels camins meridionals envers Sant Fruitós. La construcció de les carreteres (la de Berga i la part diagonal de la de Vic) han trencat, i finalment esborrat, molts dels camins tradicionals. En el mapa més recent: l'última revisió del pla d'ordenació territorial, els camins ja apareixen molt més

desmembrats; tot i així no deixen d'haver-hi inexactituds respecte la fotografia aèria i la realitat.

- Una descripció concreta

Si fem una descripció encara més concreta de la zona, veiem que a l'angle Nord-oriental, exactament, tenim el pont de Cabrianes, un dels antics i de possible origen romà. A l'esquerra del pont hi ha la torre de defensa medieval d'en Chinverga. Més enllà, el mas i l'església de Sant Jaume d'Olzinelles, que és l'única de les del terme antic que conserva restes preromàniques. Situada sobre la línia fronterera del terme. A l'entorn de l'església s'hi va formar una sagrera que no va cristal·litzar en poble. Per la part Nord-occidental, fora dels límits de la centuriació, tenim l'ermita de Santa Anna de Claret. Al centre, aprop del punt on s'encreuaven els dos camins principals, hi ha el jaciment de la Feliua, que el seu descobridor cataloga com a possible vil·la, importantíssim perquè oferia una quantitat extraordinària de materials i molt variats, per tractar-se

d'una troballa superficial. Pel costat oriental, la terrassa del riu estava protegida per una extraordinària quantitat de torres i guàrdies de defensa medievals, que vetllarien qualsevol penetració per la vall. En la meitat Sud hi ha més esglésies antigues i torres de defensa. S'ha de recalcar que aquesta densitat de torres i esglésies romàniques no té parangó en cap altre part del terme antic de Manresa. Un dels punts crucials de l'àrea és el lloc on s'assenta el poble de Sant Fruitós. En aquest, que està situat en l'encreuament central del límit meridional, primerament va construir-s'hi l'església, ja esmentada l'any 942, que és una de les primeres que tenim testimoniades; a l'entorn del temple va formar-s'hi una sagrera que ha desembocat en el poble actual -al contrari d'Olzinelles-. Per dintre del poble, unapart de la carretera segueix la bona orientació, que coincideix plenament amb el que hauria de ser el final del «Cardo maximus». Al lloc on es torça la carretera en angle recte hi ha un pont. Aquest, en el seu aca-



bat és modern, però de la base conserva encara l'estructura vella en pedra. Al costat del pont hi ha una creu, que indica, amb tota seguretat, una antiga cruïlla de camins. Seguint l'orientació que ens marca la línia imaginària transversal tenim, a uns pocs metres del poble, la masia de can Cerdenyes, que és on Benet situa una de les seves possibles vil·les. Fora els límits de la centuriació hi ha també les esglésies de Sant Iscle, Sant Valentí de Montpeità i el monestir de Sant Benet.

- De Sant Fruitós a San Benet

Precisament, el tram que va de Sant Fruitós a Sant Benet -de Bages tots dos- és el més interessant i creiem que és on es conserven millor possibles vestigis d'aquesta centuriació. Recordem que en aquest sector s'hi aglomeren una gran quantitat de topònims, coneguts pels documents medievals (9), que parlaven de pedres o particularitats del terreny i que podrien ser pedres-límit o punts de referència que delimitaven el territori. Per aquí passaria el límit Sud-oriental de la centuriació. De Sant Fruitós surt un camí, d'orientació correcta encara que, segons la plantilla -no segons quins mapes-, lleugerament desplaçat al Nord. Entre el camí i els marges dels camps hi ha una cuneta paral·lela que és una riera formada a partir d'un canal artificial, actualment en desús. No hi ha altra deducció possible. Els murs de contenció dels camps estan fets amb pedres grosses, i s'eleva considerablement del nivell del camí. El canal, continua més amunt emparedat per murs de pedra i molt deteriorat, fins que se'n perd el rastre al final d'una costa. Per altra banda, el camí, després d'una interrupció, continua travessant una carena pel punt més baix però guardant la rectitud respecte el tram anterior. Aquesta represa del camí fonda clarament el terreny i s'obre pas entremig d'una gran esplanada de blat. Als dos costats de l'esbo-

ranc, hi ha pedres incrustades i igualment terra, durant tot el trajecte. Aquesta part del camí està totalment en desús. Envaïda pels esbarzers i intransitable. Al final, el camí desemboca en un altre d'actual.

Nosaltres creiem, si no se'ns demostra el contrari, que aquest camí menava cap a Sant Benet -i de fet encara se li pot seguir la pista, en un traçat gairebé rectilini, fins el monestir, tot i que algun tram estigui esgavellat-. O, millor dit, que Sant Benet fou construït al final d'aquest camí, reaprofitat d'època romana. Així s'aconseguia un lloc apartat i solitari, aprop del riu, propici per la vida contemplativa i ben comunicat. Doncs, està clar que el contacte entre Sant Benet i les seves terres -principalment a Sant Fruitós- havia de ser fluïd; i el mapa d'en Benet en aquest aspecte no ens convenç, perquè fa donar la volta als fruitosins per Torroella de baix i després els fa baixar al costat del riu, per anar al monestir.

És important tenir en compte el paper del monestir de Sant Benet en la història bagenca, sobretot en els primers temps després de la seva fundació (960 - 972). Des d'aquest punt de vista, la seva primera prosperitat aniria lligada a la seva situació: la centuriació, que per aquells temps era ja el «Campo Bagas».

- Per acabar

No tenim de moment, més proves d'aquesta possible centuriació, però estem convençuts que aquest entorn ha d'oferir moltes més restes si es busquen. Caldria un treball de prospecció pacient i expert. El present estudi és només un avanç que hauria de ser aprofundit. Benaventurat si pogués ajudar a centrar la recerca. Fan falta, però, més treballs per refermar la nostra hipòtesi o bé, pel contrari, rebatrela, en tot cas, creiem que més important que excavar o trobar moltes restes és planificar i saber el que es busca. En el futur, es podria in-

vestigiar a tres nivells: millorar el coneixement del Puig Cardener i excavar de nou per saber què s'hi amaga exactament -com ja s'ha fet recentment- prospeccionar el pla per treure més informació sobre les vil·les, i molt concretament en base a la possible centuriació, i, finalment, intentar relacionar els diferents llocs segons l'entremat de vies i camins per dilucidar com estava organitzat el territori.

NOTES:

- (1) CHOUQUER, G. *Les cadastres romaines. Tesi doctoral. Besançon, 1982.*
- (2) DAURA, Antoni; GALOBART, Joan. *El material arqueològic ibero-romà del Puig Cardener i la Feliua, noves dades entorn la història antiga bagenca. «Dovella» nº 18, Manresa 1986. PP 21-26.*
- (3) BAKASIS és citada per Ptolomeu en la seva «Geografia» i s'ha considerat una terra apta per a la producció de vi (Plini el vell: *Naturalis Historia*, XIV, 71); tal vegada es podria incloure en aquest grup de fonts escrites antigues la cita de Varró (*De lingua latina*, VII, 87) on s'esmenta que el vi a Hispània s'anomena *Bacca*.
- (4) BENET, Albert. *Història de Manresa. Dels orígens al segle XI. Manresa, 1985. Part I, Cap X «L'assentament de la població, les viles».*
- (5) *Ibidem*. Part I, Cap. II «El Bages, ciutat romana de Bacasis». PP 37-38. I també el mapa nº 3: «El Bages» P. 41.
- (6) Per exemple a tota la zona Nord de la península ibèrica, on les unitats administratives inferiors: *populi* i *civitates*, són una adaptació a la mentalitat urbanística romana, i agrupen diversos poblats o nuclis indígenes que per si sols no serien suficients per formar una «ciutat».
- (7) *Ibidem*. Part I, Cap. II «El Bages, ciutat romana de Bacasis». P. 36.
- (8) *Ibidem*. Mapa nº 13. «Comunicacions» P. 562.
- (9) *Ibidem*. Cap. XIII «Els topònims».

M. Alba Bach
Jordi Piñero
Llicenciats en Història